

**“FÜYÛZAT” DERGİSİ; FÜYÛZATCILARIN
SOSYOPOLİTİK YAZILARINDA MİLLÎ İDEAL KONUSU
(ALİ BEY HÜSEYİNZADE’NİN VE MUHAMMED HADİ’NİN
SANATLARININ TEMELİNDE)**

Vüsale TAĞIZADE*

Öz

Makalede “Füyûzat” dergisinin ve yazarlarının milli idealler için verdiği mücadele anlatılıyor. Bu durumda gazetecilik çalışmaları, sosyopolitik yazıları esas alınıyor. Yirminci yüzyılın başlarında füyûzатcılarının Azerbaycan’ın edebî, kültürel ve sosyal gerçekliğinde ulusal ideal mefkûresinin gelişmesinde ve desteklenmesinde önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir. Dergi, önde gelen ideolog Ali Bey Hüseyinzade tarafından yönetiliyordu. Füyûzатcılar, halkın çağdaş ruhla ulusal uyanışı, ilerlemesi ve eğitimi için özverili, fedakâr bir şekilde savaştılar. Halkın ulusal kimliğini tanıdılar, mevcut cehalet ve geri kalmışlığın nedenlerini açıkladılar ve ulusal ilerleme sağlamanın yolları hakkında görüşlerini ortaya koydular. Devletliğimizin temel niteliklerinden olan “Türkleşme, Modernleşme, İslamileşme” sloganı “Füyûzat” a ve füyûzатcılara aittir. Onlar bu sloganın özünü, felsefesini, sosyal ve hukuki yönlerini halk kitlelerine açıkladılar. Onlar tarafından önerilen millî idealler, halkın kurtuluşu ve ilerlemesi için ana araç olarak zaman zaman gerçekleşti. Makalede, Füyûzat dergisinin edebî ve sosyal faaliyetlerini ve milli ideal ideolojisinin oluşumunda önemli olan rolü olan, derginin kurucusu Ali Bey Hüseyinzade’nin, şair, yazar, çevirmen Muhammed Hadi’nin sosyopolitik eserlerini bilimsel açıdan izliyoruz. “Türkleşme”, “İslamileşme” ve “Avrupalılaşma” gibi toplumsal eğilimleri, füyûzатcılarının kültürel birliğini hedefleyen sanatları, makalelerin konusu, ideası, içeriği açısından inceleniyor.

Anahtar kelimeler: “Füyûzat” dergisi, sosyopolitik yazılar, Ali Bey Hüseyinzade, Muhammed Hadi, milli ideal, 20. yüzyıl, Azerbaycan edebiyatı

**NATIONAL IDEAS IN SOCIAL AND POLITICAL ARTICLES
OF “FUYUZAT” MEMBERS. (BASED ON THE WORKS BY ALI
BEY HUSEYNZADE, MUHAMMED HADI)**

* Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan Edebiyatı Tarihi Bölümü, Doktora Öğrencisi. ORCID: 0000-0001-6823-037X

e-posta: v.tagisoy@yandex.ru

Geliş / Received: 26 Ocak / January 2021

Kabul / Accepted: 9 Şubat / February 2021

Abstract

The article is devoted to the study the struggle of the “Füyuzat” magazine and its employees for national ideals. The article examines their journalistic works. It is noted that at the beginning of the twentieth century “Füyuzat” played a great role in the development and promotion of national ideas in the literary, cultural and social reality of Azerbaijan. “Füyuzat” members were headed by the well-known ideologist Ali bey Huseynzade. They fought selflessly for the national awakening, progress and modernization of the people. They helped people to recognize their national identity, explained the reasons of the ignorance and backwardness, and put forward their views on the way how to achieve national progress. They helped people to recognize their national identity, explained the reasons for the current ignorance and backwardness, and put forward their views on the way to achieve national progress. The slogan “Turkization, modernization, Islamization”, which are currently the main attributes of our statehood, also belongs to “Füyuzat”. They explained to the public the essence, philosophy, social and legal aspects of this slogan. National ideals were considered the main instrument for the salvation and progress of the people. The article examines the literary and social activities of “Füyuzat” magazine, works and activity of Ali Bey Huseynzade, the founder of the magazine and the poet, writer, translator Mohammed Hadi, mainly their journalistic works that were important in the formation of national ideology.

Keywords: “Füyüzat” magazine, sociopolitical articles, Ali Bey Hüseynzade, Muhammed Hadi, national ideal, 20th century, Azerbaijani literature

Giriş

1906-1907 yılları arasında Bakü’de 32 sayıdan ibaret olarak yayımlanan “Füyûzat” dergisi, Azerbaycanlı yazar, filozof ve edebiyat eleştirmeni, XX. yüzyıl Azerbaycan-Türk toplumsal düşüncesinin önde gelen temsilcilerinden olan Ali bey Hüseynzade'nin baş editörlüğü ve büyük hayırsever Hacı Zeynalabdin Tagiyev'in mali desteğiyle yayınlandı. Füyûzat Ali Bey Hüseynzade'nin kendisinin de belirttiği gibi, “Edebî, fennî, siyasî, ictimai, müsevver haftalık Türkçe Mecmua-yi İslamiyedir”. Küdretli kalem sahipleri, şair ve yazarlar derginin çevresinde birleşerek Türk İslam kültürünün yayılmasında müstesna hizmette bulunmuşlardır. Kendisi de ünlü füyûzâtçı olan Abdullah Şaik, Füyûzat’ı İslam dünyasında benzeri görülmemiş bir medya kuruluşu olarak tanımladı. Yirminci yüzyılın başlarında Azerbaycan'daki sosyal, politik ve edebî durumu incelemek için “Molla Nasreddin” ve “Füyûzat” dergilerinin faaliyetlerine odaklanmak yeterlidir. Edebiyat eleştirmenleri, 1905-1910 yılları arasında dönemi Azerbaycan edebiyatına ilişkin görüşlerini özetleyerek bu döneme “Ali Bey ve Füyûzat dönemi” adını verirler. Çünkü bu dönemde ortaya çıkan sosyal, siyasî, kültürel durumu öğrenmek için ve yanı sıra Azerbaycan edebiyatındaki milli ideal konusunun incelenmesi ve Azerbaycan toplumsal düşüncesinin gelişmesi yönünde bu dönem büyük önem taşımaktadır.

Azerbaycan'da millî ideal ideolojinin, mefkûresinin şekillenmesinde ve bütün bir sisteme dönüşmesinde füyûzâtcılar eşsiz hizmette bulundular. Ulusal ideolojide "Molla Nasreddin" dergisinin elemanları Azerbaycancılık ideolojisinin yayılmasında çaba gösterdilerse, füyûzâtcılar daha çok Türkçülük ve Turancılık ideolojisine dayanıyorlardır. Dönemin edebî ve siyasî güçleri bu dergi etrafında toplanarak yirminci yüzyılın ilk on yılında ulusal bilincin, ulusal öz farkındalık sürecinin şekillenmesinde önemli bir güce dönüşerek füyûzâtcılık isimli edebî ve politik hareketin gelişmesine hizmet ettiler. Füyûzâtcılık, her şeyden önce Rusya çarlığına, köleliğe ve zulme karşı çıkan ve Türk halklarının manevi birliğine hizmet eden Turancılık ideolojisinin taşıyıcısıdır. Bu ideoloji ütöpik düşüncelerden ve fikirlerden değil, tarihin gerçeklerinden ve ulusal öz farkındalık sürecinden kaynaklanıyordu. Bu ideolojinin amacı, "Türkleşme, İslamleşme, Avrupalılaştırma" yönünde ulusal bağımsızlık için savaşan Türk halklarının millî bilincini uyandırmak ve geliştirmektir. Füyûzâtcılık aynı zamanda edebiyatta Romantizmin, ortak Türkçenin, genel edebî dil politikasının, İslamcılığın, ulusal meselelerde Farslaşmaya, Ruslaşmaya karşı Türkçülük ideolojisinin teşvik edilmesi anlamına geliyordu.

Ali Bey Hüseyinzade'nin editörlüğünde ilerlemeci ideolojiye dayanarak yayınlanan dergide Azerbaycan halkının ictimaî fikrinin, edebiyatının, millî ideal mefkûresinin şekillenmesinde eşsiz hizmetlerde, benzersiz katkılarda bulunan Hüseyin Cavid, Ahmet Cavad, Abdullah Şaik, Abbas Sahhat, A. Sur, N. Kamal, S. Sultanov, H. Vazirov, S. Mansur, H. Sabribeyzade, A. Kamal ve diğer ilerici aydınlar faaliyet gösterirlerdi. Bu büyük aydınların, entelektüellerin imzasıyla basılan, çeşitli edebî türlerde yayınlanan eserlerin çoğu kısmı gazetecilik (sosyopolitik makaleler) örnekleridir ve makalemizi bu nesir örneklerinde millî ideal mefkuresi konusu ve bu örneklerin sanatsal özellikleri bağlamında incelemeye çalışacağız.

1. Millî İdeal Mefkûresinin Şekillenmesinde Ali Bey Hüseyinzade'nin Rolü

Azerbaycan halkının millî ideal mefkûresinin şekillenmesinde, tam bir ideoloji kavrama dönüşmesinde, büyük düşünür Ali bey Hüseyinzade'in hizmetleri büyüktür. Nitekim Profesör Yaşar Karayev'in dediği gibi:

“Ali Bey bayrağımızın üç renginin de ressamıdır. Ulusal amblemimizdeki renk sembolizmi, onun "Türkleşme, İslamleşme, Avrupalılaştırma" formülünün renkli bir ifadesidir... Azerbaycan'da millî ideoloji düzeyinde, Türkçülüğün ilk kez harekete geçtiği trenin direksiyonunda Ali Bey Hüseyinzade'ni görüyoruz ve bu tren daha sonra da Kafkasya ve Orta Asya'dan, Anadolu'dan geçiyor. Hareketinde, millî-manevi kültürün tüm ana yönlerini birleştirir - bilim, sanat, felsefe, sosyoloji ...”[Hüseyinzade, 1997: 4]

Büyük düşünür, bilimle, sanatla, felsefe ve sosyolojiyle ilgili görüşlerini sosyopolitik yazılarına yansıtmıştır. Onun yaratıcı mirası çoğunlukla, çeşitli konulara ve ilerici idealarına dayanan sosyopolitik yazılarından oluşmaktadır. Ali Bey, milli ideal mücadelesine sanata geldiği ilk günlerde başladı. Ali Bey Hüseyinzade "Hayat" gazetesi 1905 yılında yayınlanmaya başladığında genel yayın yönetmeni gibi faaliyet gösterdi. Gazetenin ilk sayısında yayınlanan "Gazetemizin Mesleği" başlıklı programatik makalesinde milli mefkûrenin ifadesini temel görevler olarak belirledi. Yazar, her milletin kendi ulusuna, dinine, diline, tarihine, ahlakına, geleneklerine, geçmişine ve bugününe sahip çıkmağın, halkın başlıca amalına, amacına dönüştürmeğın önemini belirtiyor. Böyle bir misyonda bulunan "Hayat" gazetesinin temel amacı, okurlarına Türk ve İslam halklarına ait gerekli bilgileri aktarmaktır. Bu nedenle öncelikle Türk ve İslam halklarının tarihi, kültürü, sosyo-politik yaşamı, dili, edebiyatı ve yaşamı hakkında gazetelerde yazılar yayınlamayı planlıyoruz. Buradaki amaç halkın kendini kendine tanıtmaktır. "*Belki bu şekilde "millet dilinin değerini bilecek" ve halkının "ilerlemesi ve evrimi için çalışacaktır"*" [Hüseyinzade, 1997: 36].

*"Hayat" in dördüncü sayısından başlayarak Ali Bey Hüseyinzade gazetede bir dizi yayınladı. [1905, №4,9,16,22,35,52, 81,82] (Hüseyinzade, 1997) "Türkler Kimdir ve Kimlerden İbaretir?" başlıklı bir dizi risale yayınladı. Risalenin başlığından da anlaşılacağı üzere yazarın temel amacı Türk halkını kendisine tanıtmaktır. Yani Ali Bey'in milli idealler felsefesinde ilerleme ve evrim için "nereden başlamalı?" sorusuna "Halka kendini kendine tanıtmaktan başlamak gerekir" cevabı verilir. Risalede, Hüseyinzade Türkün geçmişi, tarihi, dili, kültürü, edebiyatı, genel yaşamı ve ev yaşamı, zaferleri, kahramanları vb hakkında gerekli bilgileri veriyor. Ali Bey, "Türk" ve "Tatar" terimlerinin anlamını açıklar, Türk halklarının yaşamış olduğu tarihi coğrafyasını çizer. Tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren Türk milletinin zaferlerinden, kahramanlıklarından, imparatorluklarından ve devletlerinden bahsediyor. Oğuz, Uygur, Kırgız, Tatar, Kazak, Kıpçak, Karluk Türklerinin kimliğini açıklıyor. Ali Bey, bir dizi kitap ve medya kuruluşunun da Türkler hakkında yalan, iftira ve uydurma yaparak Türkleri gözden düşürmeğe çalışdıklarına dikkat çekiyor. Maalesef kendimizle ilgili gerçekleri bilmediğimiz için "*Lisanımızı, topluluğumuzu, tarihimizi, tarihimizi süsleyen büyüklerimizi, kahramanlarımızı, dinimizi mezmum yüzlerle lekelemek isteyen yanlı bir yayınevlerine, rakiplerimize inanarak aldanyoruz... Hangi amaçla ve niyetle yazılmış ve yazılmakta olduğunu bilmiyoruz*" [Hüseyinzade, 1997: 42]. Buradan yola çıkarak, insanların kendilerini, millî kimliklerini anlamadan, tanımadan başkalarının yalanlarını yanıtlamaz hale geldiklerinin sonucuna varıyoruz. Yani bir halkın kendi hakkında gerekli bilgileri yoksa bu gerçek halkın kaderinde birçok eksikliğe yol açar. Halk millî kimliğini ve millî varlığını unuttuğunda çaresiz, muhtaç, perişan kalır.*

Ali Bey'in milli tüzüğündeki en önemli tezlerden biri de özgürlük idealidir. "Hürriyet", "Ramazan-ül Mübarek ve Özgürlük", "Hürriyet ve Vatan-i Firdovsi", "Kurtuluş Aşktadır!" ve bunun gibi diğer sosyopolitik makalelerinde özgürlük idealinin canlı yansımalarını görüyoruz. Yazar-ideolog, özgürlüğün insanları asil duygulara yönlendiren ve zihinlerine,

hayallerine, düşüncelerine ve insan evladının ruhaniyetine ve ruhuna ilham veren yüce bir nimet olduğunu anlatıyor. İnsanlığın aydınlanmış insanları millî kimliklerini, millî ideolojilerini her zaman savundu, onun için kanlar döküldü ve devrimler yaşandı. Yazar, geldiği sonuçlarında İslam'ın bir özgürlük dini olduğunu ve Kuran'ın bu konuda birçok emir ve talimat içerdiğini belirtmeyi unutmamaktadır. A. Hüseyinzade, özgürlüğün adalete, sevgiye, insanlığa, eşitliğe ve mutluluğa giden yolu açtığını söylüyor. İnsanlar arasında ortak sevgiye ulaşmak nasıl mümkün olabilir? Bu bağlamda çıkış yolunu şöyle tanımlıyor: *"İsa ve Muhammed'in ister Rusya'da, ister Avrupa'da, ister Memaliki-İslamiye'de olsun, insanlar arasında arzuladığı ve talep ettiği sevgiyi nasıl ve hangi yollarla bulmak mümkündür acaba? .. İnsanoğlu bu yolu keşfedebilmiş mi?. Hiç şüphe yok ki etmiştir. Nedir o? .. Özgürlük ve adaletin mükemmeliği!"* [Hüseyinzade, 1997: 198]. Peki, özgürlüğe ve bağımsızlığa nasıl ulaşılır? Sessizlikle, eylemsizlikle, hareketsizlikle imkânsızdır. Bu yol sağda zulüme, zillete, her daim aşağılanmaya, sürekli kölelikte yaşamaya, karanlıklara götürür. Bu büyük hedefe ulaşmak için sola dönmeniz ve oradaki yolu takip etmeniz gerekiyor. Bu yol mücadeleye, bilime, ilerlemeye, etnik kendi kaderini tayin etmeye, ulusal uyanışa götürür. A. Hüseyinzade "Sola, Sola, Sol Tarafa!" başlıklı yazısında bu gerçeği kitleye açıklamaya çalışıyor. Ali Bey, kitlelerin bu ruhla aydınlanmasını günün en önemli görevlerinden biri olarak görüyor. Onları sağa değil sola gitmeye sesliyor. Sosyo-politik yazıların değerli örneklerinden biri olan eserin ana tonlaması da millî ruha dayanıyor.

A. Hüseyinzade, ulusal ideolojinin tezleri arasında hümanizmi ön sırada değerlendirir. "Tolstoyculuk nedir?" makalesinde bahsedilen hümanizmin detaylı açıklamasını verir. O ayrıca ulusal birliğin ["ittihadi-millî"] ve dini birliğin ["ittihadi-İslam"] özünden sık sık söz eder. Onları ulusal kurtuluşun ana yolu olarak görüyor. "Mevludi-Nabi", "Kazablanka Trajedisi ve Osmanlı-İran komedisi" yazılarında da bu konulara özel bir önem veriyor(Karayev, 2002: 56).

Ali Bey fikirlerinde daha çok Türkçülüğe odaklansa da, Azerbaycancılık idealarına kayıtsız kalmamıştır. Aksine, özellikle Azerbaycan ideolojisinden yola çıkarak "ulus" kavramını yaymıştır. Ali Bey'in millî ideal konusunda görüşleri "Hayat" gazetesinden başlayarak sonraki eserlerinde de yer almış oldu: *"Ben bir Türküm, Kafkasyalı bir Türküm, Türk Müslümanım, Müslüman bir adamım. Ben bu dört yüzle doğdum ve bu dört yüzle yaşamak zorundayım"*[Habibbeyli, 2019: 12]. Burada onun Azerbaycancılık ideolojisiyle ilgili mevkisi açık şekilde his olunmaktadır. Aliabas Muznib, Ali Bey Hüseyinzade'nin milleti kendisine tanıtmadaki rolüyle ilgili yazıyordu: *"Hazreti Ali Bey... Milletine milliyetini anlattı, Kafkasya'da farslaşmayla mahvolmuş Türk çocuklarına Türklüğünü anlatıyordu. Köklerini, kimliklerini, atalarını, ecdatlarını öğretti"* [Muznib, 1913: 34].

A. Hüseyinzade ve füyûzâtcıların ulusal ilerleme programı üçlü ilkesine dayanmaktadır. Düşünür-ideolog Ali Bey, "Hayat" gazetesinde bu hedefi "Türk kanlı, İslamcı, fireng kiyafeli vatandaşlara ihtiyacımız var"

şeklinde ifade ediyor. Daha sonra bu milli-ideolojik ilerleme kavramı geliştirilerek "Türkleşme, İslamileşme, modernleşme" formülü haline geldi. "Modernleşme" kavramı Avrupalılaştırma, yani kalkınmamız için ihtiyaç duyduğumuz Avrupa'nın önemli değerlerinin benimsenmesi anlamına gelir. Diğer bir deyişle, Ali Bey'in milli ilerleme kavramı, en önemli üç değerın sentezlenmesini ve modern yaşam, gelişmek için gerekli olan en başarılı, en önemli üç değerın ulusal gerçekliğe uygulanmasını öngörmektedir.

"Türkleşme" hedefinin arkasında, Türklerin kendini tanıması, etnik hafızanın kurtarılması, halkın geçmişi, tarihi, kültürü, dili, edebiyatı, ilerici gelenekleri, kahramanları, ahlakları, ruhu vb değerlerine sahip çıkması, kendi pratik faaliyetini, halkın bu yönde ilerlemesini bu temeller üzerinde kurmasına, bu gibi ideallara dayanıyordu.

"İslamileşme"nin hedefi, İslami ilişkilerin mevcut durumunda ciddi reformlar gerçekleştirmektir. Elbette bu reform, mükemmel bir din olan İslam'ı değiştirmeye ya da iman ve inançta yenilikler oluşturmaya yönelik değildi. Aksine, geçmişe, İslam'ın temel ilkelerine, ilk günlerin saflığına ve ikiyüzlülük olmayan haline, ya da daha doğrusu Kuran ve Peygamber'in gösterdiği doğru yola dönüş talep ediyordu. Yüzyıllar boyunca Müslüman din adamları, bencillikten, cehalet ya da eğitimsizlikten, sinsî niyetler nedeniyle dini temelinden değiştirdiler. Kutsal dini ikiyüzlülük, kâr, batıl inanç ve cehalet dinine dönüştürdüler. Bu nedenle Ali Bey ve füyûzâtcılar, gerçek İslam'ı, dinimizin bilgeliğini öğrenmeyi ve dinimizin ışığında kalplerini aydınlatmayı tavsiye ediyorlar. Ali Bey'e göre, ancak uygun reformlar İslam'ı üst sınıfların kalplerinin karanlığından, gerici din adamlarının yarattığı korkudan arındıracaktır. *"Bizim her şeyden önceki görevimiz, İslam'ın hikmetini öğrenmemiz, bu hikmetde aydınlanmamız, onun nuruyla aydınlanmamıza engel olanları yolumuzdan kaldırmayı başarmamızdır"* (Ceferov, 1993: 14).

"Avrupalılaştırma" ["modernleşme"] hedefi, Ali Bey'in ve füyûzâtcıların ulusal ideal programının üçüncü koludur. Onlar bu durumda ayık ve sağlıklı düşünceyle hareket ediyorlar. Başka bir deyişle, her şeyi körü körüne ve mekanik olarak Avrupa'dan getirip ulusal çevreye uygulama niyetinde değiller. Füyûzâtcılar bizim ve gelişimimiz için ilerici ve gerekli olan değerleri Avrupa'dan seçmemiz gerektiği görüşündeler. Ali Bey Hüseyinzade'nin Avrupa'ya el uzatırken ne almaya, neyi uzaklaştırmaya dair konsepti şöyleydi:

"Hadi Avrupalılaştırmam, firengleşelim diyorsunuz? Fakat, uygulamadan uygulamaya farklılıklar vardır. Avrupalıların edebiyatından, sanayisinden, biliminden ve eğitiminden, icatlarından faydalanmak istiyorsanız, kendilerine benzemeyerek, faydalı olanlarından öğreneceksiniz. Biz istiyoruz ki, İslam ülkesine onların beyinleri girsin, boğazları ve mideleri girmesin. Biz istiyoruz ki, ülkemiz onların beyinlerini sindirsin, aksi takdirde bizler onların midesinde erimeyelim. Bu gün onların midelerinde erimemek için bir çare varsa da, o da onların dimağlarının ürünlerini alarak sindirmek gerekir" [Caferov, 1993: 372].

Kuşkusuz ki, bu dönemde “*Molla Nasreddinciler*”de, diğer ilerici görüşlü aydınlar da Ali Bey Hüseyinzade'nin “*Avrupalaşma*” ideasını uygulama yöntemini destekliyordular, bu yönde aynı pozisyondaydılar (Karayev, 2002: 57).

"Füyûzat" da dahil olmak üzere, ulusal rönesans döneminin tüm demokratik düşünen mücahidlerinin sık sık değindikleri sorunlardan biri, ulusal alandaki baskı, zulüm ve adaletsizliğin ortadan kaldırılması, saf ve dürüst yasalarla yönetilen adil bir toplumun oluşturulmasıydı. A. Hüseyinzade'nin ünlü eseri "Siyaset-i -Fürûsat" da değindiği ana konulardan biri adaletli toplum konusudur. Coğu hümanist gibi, Ali Bey Hüseyinzade de baskı ve zulmün herhangi bir medeni toplumu yok eden baykuş gibi görüyor. Yazar ayrıca "Siyaset-i -Fürûsat" eserinde baykuşun alegorik bir görüntüsünü yaratıyor.

İran'da ortaya çıkan bu baykuş, tüm İran'ı mahveden ve halkını perişan, çıplak, viran koyan zulüm ve tiranlık baykuşudur. İran şahlarının prototipi olan baykuş despot bir gururla şunları söylüyor: İran nüfuzunu iki kısma ayırdım: yaşayanların çoğunu zalimlikle, kaddarlıkla, diğerlerini ise kölelikle mutsuz ettim. Zohhak'ın yılanlarını ve ejderhalarını ortalara buraktım. Her tarafda zulüm ateşini dağıtan “Veyl Kuyuları” kazdım[Hüseyinzade, 1997: 294].

Ali Bey, zulüm ve zorbalığın kadim, şanlı bir ülkeyi yok ettiği sefil durumu bu şekilde anlatıyor. Zulmün, zorbalığın olduğu yerde uyanışın, gelişmenin ve ulusal canlanmanın gerçekleşmesinin mümkünsüzlüğünü söylüyor. Bu nedenle, aydınlarımızın ulusal ilerleme programındaki ana konulardan biri ve başlıcası adil bir topluma geçiş yönü hesap edilen tiranlığın ve baskının ortadan kaldırılmasıydı.

Ali Bey Hüseyinzade ve füyûzâtcılar, aynı zamanda Türk halklarının ortak bir Türk dili yaratma sorununa da değiniyor. Bu tabii ki millî ideal mefkûresinde Türkçülük ve Turancılık görüşlerinden kaynaklanıyor. A.Hüseyinzade'nin “*Turani*” takma ismiyle yazdığı “*Türk Dilinin Vazifeyi Medeniyesi*” [1907, №9], Muallim Bakır'ın “*Türkler için Şiveyi Ümumiyenin Lüzumu*” [1907, №9] (Hüseyinzade, 1997) ve diğer makalelerde ortak Türk dili konusu ele alınıyor. Yazarlar, belirli reformlarla ortak Türkçe'yi oluşturmayı dönemlerinin ihtiyacı olarak görür, bu yönde önemli adımlar atılmasını, yaygın lehçeleri ortak Türk diline çevirmeyi öneriyordular.

2. Muhammed Hadi'nin Sosyopolitik Yazıları

Tam olarak bir yıl - Muhammed Hadi, 1 Kasım 1906'dan 1 Kasım 1907'ye kadar yayınlanan "Füyûzat" dergisinin en aktif yazarlarından biri olmuştur. Hem derginin edebi-eleştirel makalelerinin yazarı, hem de en çok yayınlanan yazar olarak Muhammed Hadi önde giden füyûzâtcı idi. Muhammed Hadi, her sayısı 16 sayfadan oluşan, 32 sayı yayınlanmış bu

derginin 23., 24. ve 31. sayıları hariç kalan 29 sayısında bir şiirleri, makaleleri ve çevirileri basılmıştır(12). Muhammed Hadi dergide yayınlanan eserlerinde, yanı sıra sosyopolitik yazılarında kendi yazı ananelerine sadık kalarak eğitimi, kültürü, insan sevgisini, adaleti yaymıştır.

Azerbaycan ve Türk halklarının milli köleliğe karşı mücadele tarihinin siyasî ve sanatsal bir tarihçesi haline gelen derginin yayımlanmasına hazırlık arifesinde Muhammed Hadi Ali Bey Hüseyinzade'den bir mektup alır. Mektupta "Hayat" gazetesi bazı nedenlerle kapatıldı. Bunun yerine haftalık bir edebiyat derlemesi olan "Füyûzat" yayınıyoruz. Dergi yayın kurulu üyeliğine Ali Bey Hüseyinzade tarafından davet edilen Muhammed Hadi, Füyûzat'ta ve Hayat gazetesinde olduğu gibi şair, yayıncı, sosyopolitik yazıların yazarı ve çevirmen olarak çalıştı.

Muhammad Hadi'nin şiirlerinin yanı sıra, onun devrimci ve edebi görüşlerini yansıtan makaleleri ve çevirileri "Füyûzat" ta geniş yer bulmuştur. Derginin 3. sayısında yayınlanan "Almanya'da Darul-malulin" yazısı, Muhammad Hadi'nin orijinal eseri değil. Derginin ve yazarın açıklamasından da anlaşılacağı gibi, bu makale "Kelkütte'de Farsça yayınlanan Hablül -Metin'den alıntıdır". Hablül-Metin'in Alman kaynaklarına dayanılarak yayınladığı bu makale, ağırlıklı olarak engelli ve yetim çocukların eğitimi olmak üzere Alman eğitim sistemini konu olarak ele alıyor. Derginin 5. sayısında, Kahire'de Arapça yayınlanan "Almajallatül-Osmaniye" gazetesinden çevrilen bu makale "Nidaul-Vatan li Abnaihi" (Ana Vatanın Evladlarına Çağrısı) ismiyle basılmıştır(Füyûzat dergisi (N30) (12)

Görüldüğü gibi, Muhammed Hadi eğitim konusunu ve özellikle, engelli ve kimsesiz çocukların eğitimiyle ilgili konuda makalenin dergide yayınlaması millî eğitimimizin, kültürel ve aile değerlerimizin korunmasına hizmet ediyor. Füyuzatçıların temel amaçlarından biri olan Avrupalılaşmanın, yani iyi olanı benimseme açısından bu makale özel değer arz etmektedir.

"Nidaul-Vatan li Abnaihi – "Ana Vatanın Evladlarına Çağrısı" başlıklı makalesinde Muhammed Hadi, Hadi "biyabani-felaketde serseri ve sergerdan kalan" (Felaket ortamında serseri ve yersiz kalan) vatan çocuklarını "Habi Gafletden" (ebediyen uyumaktan) uyanmaya ve "naili nicat" (nicatlarına varmaya) için savaşmaya sesliyor. Bunu yapabilmek için, bizi "İttihad ve ülfet" (bir araya gelme ve ülfete) ve "kesbi-ülüm"e ikna etmeye çalışıyor(Hadi, 2006: 5).

Yazar, "Melumati-Tarihiyye" başlıklı makalesinde, Hz. Muhammed'in "Vatan Sevgisi İmandandır" hadisini hatırlatarak, okuyuculara "milletini tam olarak tanımayan bir kimsenin milliyetçi olamayacağını" açıklamaya çalışıyor.

"Melumati-Tarihiyye" makalesinde yazar, bir başka önemli konuya değiniyor. Makalede yüzyıllar boyunca halkın, asaret ve kölelik psikolojisine kitlesel olarak mahkum edildiği, bu ruhla yetiştirildiği, özgürlük ve hürriyetin ruhunu ve inancını tamamen kaybettikleri gösterilmiştir. Şimdi

asil görev, bu aşağılanmayı Müslümanların hafızasından silmek, onlara özgürlük, hürriyet ve bağımsızlık konusunda güven vermektir.

Muhammed Hadi, "Kafkasya Üzerine" başlıklı diğer sosyopolitik makalesinde, Kafkasyalı Müslümanların kölelik gibi hasta psikolojisine yakalanmasının, köleleştirilmesinin iki önemli kaynağı olduğunu açıklıyor. İlk kaynak iktidardaki siyasi rejim ve yetkililer, ikincisi ise ruhban sınıfı, onların yarattıkları korku ve korkutmadır. Bu iki faktör milli mutluluğun önündeki en büyük engeldir. Yazara göre asıl görev, cehaletin kaynağı olan bu iki felaketin doğasını ve zararını aydınlanma ve açıklamalarla insanlara anlatmaktır.

Muhammed Hadi'nin “Nidaül-Vatan li Abnaihi –Ana Vatanın Evladlarına Çağrısı” [1906, №5] , “Metbuati-İslamiyye” [1906, №8] , “Melumati-Tarihiyye” [1906, №11] , “Dövri-Medeniyyet” [1907, №13] , “Nisvani-İslamda Asari-İntibah” [1906, №17] , “Nümuneyi-Asaret” [1907, №20], “Kafkazya'ya Ait” [1907, №26] ve b. makaleleri yazarın millî özgürlük idealarının, millî ideal düşüncelerinin yansıdığı sosyopolitik makaleleridir(Hadi, 2006: 6).

Zengin bir dil bilgisine sahip olan büyük düşünür Muhammed Hadi, aynı zamanda tercümanlık yaparak Arapça ve Türkçe'den çok sayıda eserlerin çevirisini yapmıştır. Yazar ayrıca, yaratıcı geleneklerine sadık kalarak çeviri faaliyetinde ulusal özgürlük, milli bilinç, ulusal öz farkındalık konusunda eserlerin çevirisini yapmakla, milli ideal konusunun şekillenmesine yardımcı bulunmuştur.

Muhammed Hadi'nin Sedi Şirazi'den ettiği çeviride yazar özgürlük idealarını yansıtıyor. “Füyûzat” dergisinin 15. sayısında Sedi Şirazi'nin “Bustan” eserinden alınmış “Cavanmertlik ve Yahut Fezaili-Aliye” çevirisi basılmıştır. “Füyûzat”ın 20. sayısında Muhammed Hadi'nin “Nümuneyi-Asaret” başlıklı makalesi ve Hafız Şirazi'den ettiği “Zümzüme-yi-Aşikane” çevirisi basılmıştır(Hadi, 2006: 23). Küçük boyutta makaleler yazarların özgürlük, hürriyet, ilim ve iman konusunda kaleme aldığı özgün makalelerdendir. Muhammed Hadi'nin bu makaleleri dilimize çevirisini yapmakta temel amacı özgürlük ve hürriyet konusunda olumlu düşünceleri, öngörülerini Azerbaycan insanına, Azerbaycan okuyucusuna anlatmaktır.

Sonuç

Görüldüğü gibi, “Füyûzat” ve füyûzâtcılar, yirminci yüzyılın başlarında Azerbaycan'da ulusal ilerlemenin oluşumunda, millî ideal mefkûresinin şekillenmesinde, kültürel gelişme perspektiflerinin belirlenmesinde müstesna bir rol oynadılar. Füyuzâtcıların, dergide yayınladıkları şiir örneklerinin yanı sıra, milli öz bilinç ideolojisi ile kaleme aldıkları nesir eserleri, sosyopolitik yazıları gelecek kuşakların kendini farkındalık ideolojisinde yetişmesine, millî kavramın, millî bilincin şekillenmesine büyük hizmette bulundular. Romantik felsefi düşünce

tarzıyla, Türklerin kurtuluş yolunun gelecekteki temel yönlerini netleştirdiler.

Ali Bey Hüseyinzade ve füyûzâtçılar, Doğu ve Batı kültürlerinin etkileşiminin faydalarını ve karşılaştırmalarını eserlerinde yansıtan, halkın öz farkındalığını, kültürel seviyesini, ulusal kurtuluş düşüncesini, kısacası ulusal ideal ideolojisinin oluşumunu yükseltmek için edebi bir mekanizma oluşturdular. "Asıl mesele, dil ve din birliğinin önemini korumaktır. Çünkü bu sayede Türkler nerede yaşarlarsa yaşasın, birbirlerini tanıyacak ve sevecekler. Medenileşme ve ilerleme yolunda birbirlerine yardım edecekler", söyleyen füyûzâtçılar Türk halklarının dil ve din birliğine dayanan ulusal gelişmeye dayalı olarak, her zaman ayrı-ayrı güçler tarafından parçalanmaya tahrik edilmiş Türk halklarının birleşmesini, aynı amaca dayanmasını eserlerinde ele alıyorlar. Füyûzâtçılar tarafından yazılan nesir eserlerinde de aynı amacı, dilin ve dinin temelinde Türk halklarının kültür birliğini tebliğ ettiler, yaydılar. Füyûzâtçıların başlattığı edebi devrim, 20. yüzyılın sonlarında ve 21. yüzyılın başlarında gerçekleşmeye başladı. Günümüzde, edebiyatımızda ve nesrimizde oluşan milli ideal mefkuresine dayalı milli kültür birliği edebiyatımızda ve yaşamda gerçekleşmektedir.

Kaynakça

AZIMOVA, A. *İctimaî Fikrimizde Yeni Füyuzat* <https://www.mimta.az/ictimai-fikrimizd%C9%99-yeni-fuyuzat/> (08.01.2021)

BAYKARA, Hüseyin (1992) *Azerbaycan İstiklal Mübarizesi Tarihi / H.Baykara.*- Bakü: Azərneşr,-276 s.

CAFEROV, Nizami.(1987) *Milli İctimaî Fikir Tarihimizden.*-Bakü: Yazıçı.-80 s.

Füyuzat dergisi. [1906-1907]. Tam Metni. / Latin Alfabesiyle tekrar yayın:.-Bakü: Çarşoğlu,-207.-672 s.

GÖKALP, Ziya (1991). *Türkçülüğün Esasları.*- Bakü: Maarif,- 175 s.

HABİBBEYLI, İsa (2019). *Azerbaycancılık Konsepsionu /- Bakü: Edebiyat gazetası.,13 temmuz*

Hadi Muhammed (2006). *Eserleri: [2Ciltde], / M.Hadi.- Bakü: Avrasya Press.-c.2.-380 s.*

Hüseyinzade Ali Bey (1906). *Örnek Okul /-Bakü: "Hayat" gaz., №184*

Hüseyinzade Ali Bey (1997). *Türkler Kimdir ve Kimlerden İbaretir / A. Hüseyinzade.-Bakü: Mütercim,-292 s.*

KARAYEV, Yaşar (2002). *Millî "Ben" Bilinci ve Etnik Hafıza-Azerbaycancılık //-Bakı: Dirçeliş-XXI Asr,-2002. №54,- s.54-65*

Müznib Alabbas (1913). *Yazarlarımız ve Yazılarının Ehemiyeti / Bakü:*
“İkbal” gaz., 1913, 31 ekim

https://az.wikipedia.org/wiki/M%C9%99h%C9%99mm%C9%99d_Hadi .Erişim Tarihi 23.12.2020